

Bijlage 1 bij PS-voorstel zeef 1 programma Nieuwe Natuur in Flevoland (1593018):
Reflecties op de projectideeën en de concept-beoordelingsrapporten

De provincie heeft de volgende externe deskundigen benaderd met het verzoek om te reflecteren op de projectideeën en de concept-beoordelingsrapporten:

- ecologie: KNAW
- recreatie & toerisme: RECRON
- landbouwbelangen: LTO Noord
- waterhuishoudkundige aspecten: Waterschap Zuiderzeeland
- financiële haalbaarheid: RVOB
- brede blik: Nederland Boven Water
- Cultuurhistorie: Nieuwland Erfgoedcentrum
- Koppelingmogelijkheden met het rijksbeleid. Ministerie van EZ.

Daarnaast zijn de projectideeën en de concept-beoordelingsrapporten neergelegd bij Het Flevo-landschap en Staatsbosbeheer, alsmede bij de Flevolandse gemeenten.

Bij de reflecties leek het programma Nieuwe Natuur wel wat last te hebben van het grote aantal projectideeën. Vermoedelijk hierdoor hebben de partijen buiten Flevoland (KNAW, RVOB en ministerie van EZ) aangegeven geen tijd te hebben om binnen de beschikbare tijd op de projectideeën te reflecteren.

Het waterschap heeft alle projectideeën afzonderlijk van commentaar voorzien. Deze reacties zijn verwerkt in de 78 beoordelingsrapporten. Daarnaast heeft het waterschap enkele algemene aandachtspunten gegeven, die in deze bijlage zijn opgenomen.

De opmerkingen die van de zes gemeenten zijn ontvangen, zijn in de beoordelingsrapporten verwerkt.

Het Nieuwland Erfgoedcentrum heeft alleen gereflecteerd op projectidee OFL08, omdat daarin expliciet wordt teruggegrepen op een ontwerp van Oostelijk Flevoland uit 1954. Die reflectie is verwerkt in het betreffende beoordelingsrapport.

De KNAW heeft op 19 februari aangegeven wegens drukke werkzaamheden helaas geen gevolg te kunnen geven aan ons verzoek tot reflectie.

Het RVOB geeft aan dat veel projectideeën gronden van de RVOB betreffen. Voor het Oosterwold is het RVOB al via de Gebiedsregisseur Oosterwold betrokken. Voor het overige laat men het primaat voor een reflectie aan het Ministerie van EZ. Echter, op 4 maart gaf het ministerie van EZ aan dat vanwege een aantal politiek urgente dossiers er geen tijd resteerde om te reflecteren. Afgesproken is dat in het voorjaar alsnog een poging wordt gedaan om met elkaar in gesprek te komen.

De overige reflecties worden hieronder weergegeven.

A. Reflectie Arnold Michielsens, voorzitter LTO-Noord provincie Flevoland

Hierbij reageer ik op de uitnodiging van Jan-Nico Appelman om te reflecteren op de ingediende project-ideeën in het kader van het programma Nieuwe Natuur. Ik zal hierbij niet ingaan op de afzonderlijke ideeën, maar wel een aantal hoofdlijnen aangeven.

Complimenten voor het proces

Allereerst mijn complimenten voor het proces. De open uitnodiging heeft vele reacties opgeroepen. Er wordt op een positieve manier meegedacht over de toekomst van natuur in Flevoland en daarmee over de inrichting van het landelijk gebied. Burgers, ondernemers en organisaties worden actief en gaan ook met elkaar in gesprek. Namens LTO Noord heb ik gepleit voor een dergelijke aanpak, om uit de impasse van het OostvaardersWold-dossier te komen. Ik ben blij te merken dat het op deze manier is opgepakt en tot dit voorlopige resultaat heeft geleid.

Neem natuurwaarden als vertrekpunt

De plannen voor OostvaardersWold waren gericht op het realiseren van een aantal natuurwaarden. Het ging bijvoorbeeld over de waarde van natuur die elders is ingeperkt (door aanleg van infrastructuur) en hier zou worden gecompenseerd. Ook het idee om een verbindingszone te realiseren, is ontstaan vanuit de gedachte dat dit meerwaarde voor de natuur oplevert. De aankoop en inrichting van hectares landbouwgrond zou niet meer dan een middel zijn om deze waarden te realiseren. Wat opvalt in de concept-beoordelingen, is de afwijzing van ideeën die niet overduidelijk de aankoop en inrichting van nieuwe hectares natuur bevatten. Dat vind ik te kort door de bocht. Het programma Nieuwe Natuur is toch meer dan een schuifpuzzel met hectares? Wat mij betreft kunnen natuurwaarden ook gerealiseerd worden door kwaliteitsverbetering in bestaande natuurgebied of door afspraken te maken over een permanente vorm van agrarisch natuurbeheer.

Beheer structureel financieren

In aansluiting op het vorige punt: met aankoop en inrichting is het plaatje niet compleet, er moet ook structurele financiering zijn voor beheer. Ik kan me voorstellen dat een deel van de verworven hectares wordt verkocht om daarmee de nodige middelen voor beheer te genereren.

Weidevogels niet afschrijven

Uit de concept-beoordelingen blijkt dat plannen die vooral gericht zijn op weidevogels alleen al om die reden worden afgewezen. Ik vraag me af waarom. Ik vind niet dat het toevoegen van hectares bos of moeras per definitie beter is dan inzet voor weidevogels. Ik begrijp dat Flevoland in internationale context niet het meest belangrijke gebied is, maar in het totaal van de Deltanatuur die Flevoland heeft, horen weidevogels er gewoon bij. Daarnaast telt hier ook de beleving: weide- en akkervogels worden door het publiek gewaardeerd.

Draagvlak in het gebied

Het slagen van zowel de individuele projecten als het totale programma staat of valt met draagvlak in het gebied. Ik constateer dat bij een aantal ideeën daar een knelpunt zit. Een goed voorbeeld vind ik nog steeds het project aan de zuidzijde van Schokland: hier is al langer een proces gaande, met betrokkenheid van vele partijen.

Bovendien sluit het direct aan op bestaande natuur en wordt een gezamenlijk probleem opgelost. Bij veel andere ideeën moet eerst nog worden verkend of dat brede draagvlak aanwezig is.

Voorkom nieuwe inbreuken in agrarisch gebied

Draagvlak is vooral van belang bij projecten die uitgaan van nieuwe permanente natuur die inbreekt in agrarisch gebied. Het is onverstandig om opnieuw aan de slag te gaan met natuurprojecten die midden tussen de landbouw zitten, tenzij er overduidelijk draagvlak is in de directe omgeving. Als ik de totale lijst met projecten overzie, is er geen noodzaak om dat te doen. Er zijn voldoende ideeën die aansluiten bij de stad en bij bestaande natuur.

Tot zover mijn reactie. Uiteraard ben ik bereid tot nadere toelichting of een gesprek hierover.

B. Reflectie Martin Maassen, Regiomanager Overijssel en Flevoland van RECRON

Dank voor de uitnodiging om te reflecteren over het programma Nieuwe Natuur en de 79 projectideeën die zijn binnengekomen. Ik heb ze met grote belangstelling doorgenomen. Het is echt wat je noemt groen en rijp door elkaar. Vanuit RECRON perspectief is het lastig om keuzes te maken. Ik kan dan ook alleen aangeven langs welke meetlat ik de ideeën bekijk. Dat doe ik staccato en in steekwoorden.

1. Voor RECRON is het van belang dat de synergie tussen ecologie en economie (de zogenaamde econologie) onderdeel uitmaakt van het plan.
2. Wij juichen plannen toe die vanuit een breed perspectief geschreven zijn. Niet een deelbelang moet centraal staan, maar het algemene belang. Natuur, werkgelegenheid, kansen voor toerisme en recreatie zijn voor ons de pijlers om plannen te beoordelen.
3. Plannen die toeristisch-recreatieve meerwaarde hebben verdienen wat RECRON betreft de voorkeur. Het gaat om mens en natuur.
4. Bij het realiseren van plannen zou het goed zijn om te kijken naar het aanhaken van (toeristisch-recreatieve) ondernemers. Door de gekozen opzet bestaat het Willy Alfredogevaar ('roept u maar'). Iedereen kan wat roepen, maar verbindingen naar andere partijen worden er niet (in alle gevallen) gelegd. Voor ons is het creëren van partnerschappen wel essentieel.
5. Wij juichen investeringen in het landschap van harte toe. Een mooi landschap is het decor waarop ook onze bedrijven kunnen renderen.
6. Soms is het slim en efficiënt om gebruik te maken van de kwaliteiten die er al zijn. Te denken valt aan het werelderfgoed Schokland of aan het realiseren van toeristisch-recreatieve en ecologische verbindingzones, bijvoorbeeld het plan van Staatsbosbeheer om de verbinding tussen het Kuinderbos en Emmeloord te versterken.

Hopelijk kunt u met deze gedachten uit de voeten.

Ik wens u een inspirerend en succesvol vervolg toe van het programma Nieuwe Natuur! Als ik ergens nog iets kan betekenen, dan hoor ik het graag.

Inleiding

Op verzoek van gedeputeerde Appelman van de Provincie Flevoland geef ik mijn reflectie op de ingediende projectvoorstellen en de concept-beoordelingsrapporten, alsmede op de aanpak en de verder te zetten processtappen.

Hillebrand Koning, projectleider Nieuwe Natuur in Flevoland, heeft mij gevraagd naar de projectvoorstellen en de beoordelingen te kijken vanuit het perspectief van gebiedsontwikkeling.

Mijn reflectie is als volgt opgebouwd. Allereerst geef ik de essenties van gebiedsontwikkeling. Van hieruit reflecteer ik op de gekozen aanpak. Ik ga op hoofdlijnen in op de ingediende projectvoorstellen en de beoordelingen. En ik eindig met drie aanbevelingen voor de vervolgstappen.

In mijn reflectie heb ik mij als kritische vriend uitgenodigd gevoeld in te zoomen op mogelijke verrijkingen in het proces en in het programma. In deze reflectie ontstaat daardoor onvermijdelijk een zekere onevenwichtigheid, omdat het vele positieve onbesproken blijft.

Essenties van gebiedsontwikkeling¹

Gebiedsontwikkeling is gericht op het creëren van maatschappelijke meerwaarde. Maatschappelijke meerwaarde in de zin van het voortbrengen van nieuw verdienend vermogen, het versterken van stedelijke en landelijk gebiedskwaliteiten en van sociaal welzijn. People, planet, profit: waardenvermeerdering op alle drie kapitalen. Duurzame ontwikkeling is hiermee zowel inzet als resultaat. Gebiedsontwikkeling is een maatschappelijke opgave die zich ruimtelijk vertaalt.

Gebiedsontwikkeling als begrip en mind-set is ontstaan in het begin van deze eeuw als antwoord op de vermeende traagheid van toelatingsplanologie. Gebiedsontwikkeling zou moeten leiden tot (1) meer investeringen in duurzame ruimtelijke kwaliteit, (2) meer snelheid in realisatie van gezamenlijke plannen en (3) meer betrokkenheid van bewoners en gebruikers bij hun leefomgeving. Uit analyse van tientallen projecten blijkt deze vooronderstelling juist.

Hoewel we momenteel is een ander tijdsgewricht leven en veel vanzelfsprekendheden van toen uit zicht verdwenen zijn, blijken de leidende principes van gebiedsontwikkeling alleen maar in belangrijkheid toe te nemen om de huidige complexe maatschappelijke opgaven het hoofd te kunnen bieden.²

---

¹ Bronnen: NederLandBovenWater, Praktijkboeken Gebiedsontwikkeling (2006, 2009), Cahiers Gebiedsontwikkeling (Verdienmogelijkheden, Waardenmakerij, Proceskunst, Meerwaardecreatie) (2012). www.nederlandbovenwater.nl.

² Gebiedsontwikkeling als sturingsfilosofie wordt in 2004 als volgt opgetekend. Gebieden staan centraal in plaats van institutionele grenzen of plannen van beleidsmakers. Er wordt gewerkt van binnen naar buiten en met aandacht voor wonen, werken, water, wegen, natuur, landschap, et cetera. Overheden stellen voorwaarden en marktpartijen, bewoners en gebruikers krijgen binnen die voorwaarden het recht van initiatief. De kwaliteit van de leefomgeving is een gedeelde verantwoordelijkheid en ook een gedeeld belang van publiek, privaat en particulier. Overheden leggen hun publieke verantwoordelijkheid zo dicht mogelijk bij gebieden en beperken regeldruk waar mogelijk. Marktpartijen opereren transparant en maken werk van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Burgers verbinden meer vrijheid aan meer eigen verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van hun leefomgeving.

Vanuit de collectieve ervaring van vele jaren gebiedsontwikkeling in Nederland, in goede en in minder goede tijden, kunnen de volgende sturingsprincipes voor gebiedsontwikkeling worden afgeleid:

1. **Uitnodigen: insluiten als zelforganiserend principe.** Iedereen heeft recht op initiatief. Het recht op initiatief benut het zelforganiserend vermogen dat in de samenleving ruimschoots aanwezig is. Uitnodigingsplanologie is meer dan burgers vragen wat ze willen en kijken als overheid wat je kunt doen. Uitnodigingsplanologie is een gerichte uitvraag voor ontwikkeling, inclusief ideeën over producten, diensten en projecten. En met de opdracht zelf voor (een groot deel van) de financiering te zorgen en voor steun in de omgeving voor het initiatief. Vervolgens is het zaak dat overheden zichzelf de plicht oplegen om zich ontvankelijk op te stellen en te zijn als zij uitnodigen.
2. **Publiek-privaat-particuliere alliantievorming: je bent ervan als je waarde toevoegt.** Complexe maatschappelijke opgaven kunnen alleen maar tot een goed einde worden gebracht door een alliantie van publieke, private en soms particuliere partijen. Niemand kan het alleen. Een alliantie is een tijdelijk samenwerkingsverband van mensen die elkaar vinden in een gemeenschappelijke ambitie: hun panorama, hun stip-op-dehorizon. Belangen lopen uiteen, maar over urgenties is men het vaak verrassend eens. Alliantievorming is nodig om vanuit welbegrepen eigenbelang tot gedeelde belangen te komen en van gedeelde belangen tot acties. Let wel: het gaat om mensen die daadwerkelijk iets toevoegen. Meepraters worden gevraagd (tijdelijk) niet mee te doen.
3. **Collectief mentaal eigenaarschap: bezielde mensen maken het verschil.** Het ontbreken van mentaal eigenaarschap is een belangrijke oorzaak van het vastlopen van vele gebiedsontwikkelingstrajecten. Mensen maken het verschil: de aanwezigheid van bezielde mensen bij een plek, een gebied die met elkaar besluiten ergens werk van te maken is een noodzakelijke voorwaarde voor succes.
4. **Assembleren tot ketens: programmasturing in plaats van vakken vullen.** Gebiedsontwikkeling is de kunst van het assembleren van kleine initiatieven tot grote veranderingen. Het gaat om het maken van nieuwe waardenketens: cross-overs tussen sectoren en schalen. Initiatieven van private en particuliere partijen, veelal gedreven door eigenbelang, hebben doorgaans niet onmiddellijk de kwaliteit die nodig is om gebieden een spong voorwaarts te laten maken. De opgave is om initiatieven deel uit te laten maken van een 'opwerkfabriek', waar ze gevoed, verbeterd en verrijkt worden met andere initiatieven en uiteindelijk geassembleerd tot dat wat wezenlijk waarde toevoegt. Een 'opwerkfabriek' van ketens: vraaggestuurde in plaats van beleidsketens, wel te verstaan. Netwerken zijn het organiserend principe. Dat betekent de kunst om projecten tot programma's te assembleren. Lijsten met projecten leiden immers vaak tot het vullen van vakken.
5. **Volhoudbaarheid: versterk de waarden en de kracht van het bestaande.** Gebiedsontwikkeling is met 'duurzaamheid' geladen. Een ontwikkeling is meer duurzaam naar de mate waarin gebieden zich blijvend economisch, sociaal en landschappelijk ontwikkelen, zonder dat de toename van het ene kapitaal ten koste gaat van het andere. Dat is mogelijk door te vertrekken vanuit dat wat er al is en van nieuwe waarden te voorzien, te waarderen; de gebiedskwaliteiten van stad en platteland, de waardigheid van mensen, sociaal-culturele structuren te verbinden met nieuwe economische kansen.

Gebiedsontwikkeling is eerder een trektocht dan een reis met een vooropgezet doel. De maatschappelijke werkelijkheid is immers te complex om maakbaar te zijn, hoe graag we dat ook zouden willen. Als gebiedsontwikkeling een trektocht is, dan heb je meer aan een kompas dan aan een kaart. Bovenstaande principes kunnen worden gezien als sturend kompas.

Reflectie op de gekozen procesaanpak

Veel van bovenstaande sturingsprincipes zijn impliciet en expliciet terug te vinden in het Plan van Aanpak Nieuwe Natuur in Flevoland, zoals:

- Het kiezen van de vier kijkrichtingen op ontwikkeling van natuur en landschap van het Planbureau voor de Leefomgeving. Geen oogkleppen opzetten, maar meervoudig kijken. In essentie: waardenvermeerdering in het verbinden van ecologische vitaliteit met sociaal welzijn en verdienend vermogen. Natuur en landschap krijgen niet alleen betekenis als afzonderlijke sector, maar juist in de cross-overs met andere sectoren.
- Het expliciet maatschappelijk positioneren van dit programma door begrippen als multiplier en maatschappelijk rendement te gebruiken. Duidelijk is dat dit tijd kost, juist ook omdat er nieuwe allianties moeten worden geïnstalleerd. Blijkbaar wordt die tijd gegund en ziet de provincie zich als een speler in het organiserenproces.
- Het Programma Nieuwe Natuur staat niet op zichzelf, maar wordt gezien als exemplarisch voor een maatschappelijke beweging om zelforganisatie te ondersteunen.

Ook Staatssecretaris Dijksma onderschrijft vele van de eerdere genoemde sturingsprincipes, zo zijn de kernwaarden uit haar brief van 8 maart 2013 te lezen. Veelzijdige en veerkrachtige natuur is voor de regering tegelijk doel en middel.

Gesproken wordt over:

- Maatschappelijke en ecologische winst boeken door combinatie met andere maatschappelijke belangen.
- Natuur als verdienmotor.
- Ondersteunen en versnellen van het zelforganiserend vermogen in de maatschappij.
- De natuur moet tegen een stootje kunnen en maatschappelijk worden gedragen. Dat laatste gaat over collectief mentaal eigenaarschap.

Dit alles heeft geresulteerd in een uitnodiging aan een ieder (= principe van insluiten) met als kader een maatlat met vier criteria en twaalf deelaspecten. De Provincie Flevoland verdient complimenten voor deze oprechte uitnodiging: het belangrijk maken van ondernemerschap, kennis en kunde van mensen met hart voor de provincie en het organiseren van mentaal eigenaarschap.

Het Programma Nieuwe Natuur in Flevoland benoemt een aantal expliciete opbrengsten: groene kwaliteit van Flevoland verbeteren als belangrijkste, maar ook publieke-private-particuliere-alliantievorming tot stand brengen, maatschappelijk rendement genereren, maatschappelijke beweging tot zelforganisatie ondersteunen. Met deze opbrengsten in het vizier, die tegelijk sturingsprincipes zijn voor gebiedsontwikkeling, valt het volgende op te merken:

1. **Flevolands Feest.** Het loslaten van de verbindingszone van het Oostvaarderswold creëert ruimte voor iets anders. Programma Nieuwe Natuur in Flevoland gaat over het verbeteren van de groene kwaliteit van Flevoland (is die dan slecht?) en in het bijzonder om natuurontwikkeling dichtbij grotere stedelijke concentraties. Initiatieven moeten uit het gebied zelf komen. Een ieder wordt daarvoor

uitgenodigd. De uitnodiging heeft de energie van een uitnodiging voor een fantastisch Flevolands Feest. De vraag die opdoemt is: wat voor een feest is het eigenlijk? En wat maakt het nu een feest van Flevoland, waar Flevolandse trots op zijn en maar al te graag aan deelnemen? Dat laatste zou wel aansluiten bij de beoogde maatschappelijke beweging. Of is het in de kern een gebruikelijk natuurfest, business as usual?

Het Plan van Aanpak is over de aard en het panorama van het Flevolandse Feest niet zo eenduidig. Meerdere panorama's (of combinaties van panorama's) zijn denkbaar, zoals:

1. Verbeteren van plekken met slechte groene kwaliteit.
2. Opwerken (ecologisch, economisch, sociaal) van een aantal unieke Flevolandse gebieden (zoals: Schokland, Oostvaardersplassen/Hollandse Hout, Oosterwold) of van bijzondere kenmerkende Flevolandse landschappen; aantrekkelijker maken voor Flevolandse en nieuwe bezoekers en ondernemers trekken.
3. Vernieuwen, slimme cross-overs maken, pionieren. Flevoland herpositioneren als innovator, pionier, bijvoorbeeld in vernieuwende combinaties tussen natuur en landschap en landbouw, zorg, recreatie en toerisme. Reframen van natuur: zachte waarden met harde betekenis. Water, natuur en landschap betekenisvol voor regionale economie.

Het is prima om de inhoud van onderop te laten komen, maar om werkelijk mentaal eigenaarschap te mobiliseren is het nodig dat de uitnodigende partij helder is over het soort feest en daar ook scherp op stuurt.

2. De Meetlat.

1. De vier kijkrichtingen van het PBL zijn terug te vinden in twee criteria. Drie kijkrichtingen in het criterium belevingswaarde. De vierde in het criterium ecologische waarde. Feitelijk zijn de vier kijkrichtingen teruggebracht tot twee, met name kijkrichting 1 en 2, de meer traditionele kijkrichtingen. Deze complexiteitsreductie is begrijpelijk, maar wellicht ook spijtig omdat de meer innovatieve kijkrichtingen 3 en 4 onderbelicht blijven. Het meer expliciet maken (en dus belangrijk maken) draagt uit om met nog ongedachte voorstellen te komen en nog niet eerder bedachte mensen in te sluiten, juist in de cross-overs met andere sectoren.
2. Binnen het criterium Zekerheid wordt gesproken over maatschappelijke betrokkenheid en maatschappelijk draagvlak. De combinatie van zekerheid en draagvlak komt veelvuldig voor in trajecten van bovenaf, veelal beleidstrajecten, met een vooraf gegeven doel, veelal beleidsdoel, en tijdsdruk. Het is realistisch te zeggen dat Nieuwe Natuur in Flevoland die dimensie ook heeft. Maar Nieuwe Natuur in Flevoland heeft, volgens het Plan van Aanpak, ook een andere dimensie, namelijk een trektocht van onderaf met nog onbekend resultaat, onbekende spelers en onbekend tijdspad. Die dimensie heeft eerder te maken met onzekerheid, dan met zekerheid. De maatlat lijkt wat minder uitnodigend om dat andere speelveld te betreden. Bij dat speelveld horen begrippen als mentaal eigenaarschap, alliantievorming, zelforganisatie. Draagvlak of eigenaarschap: dit is geen semantische kwestie.

3. Programmasturing en assembleren. Het Plan van Aanpak beschrijft nauwgezet de procedure over hoe zal worden omgegaan met de ingediende projectvoorstellen. Daarbij wordt gesproken over eerste en tweede zeef en over rangorde van projecten. Blijkbaar zijn projecten de eenheid van handelen en is de uitkomst van dit traject een projectenlijst met ranking.

Indieners van projecten worden gevraagd contact met elkaar op te nemen om verbindingsmogelijkheden met elkaar te onderzoeken. Mogelijk lukt dat met als resultaat een nieuw gecombineerd project met mogelijk een hogere ranking. Als het Programma Nieuwe Natuur meer beoogt dan het vullen van vakken en dat beoogt het, dan zou een eenheid van handelen kunnen worden toegevoegd: namelijk die van het assembleren van projecten tot programma's die maatschappelijke opgaven (het verbinden van ecologische vitaliteit met sociaal welzijn en verdienend vermogen) en de gewenste maatschappelijke beweging van zelforganisatie ondersteunen. Op deze uitdagende uitnodiging zal gericht gestuurd moeten worden. Een 'opwerkfabriek' komt immers niet vanzelf tot stand.

Reflectie op ingediende projectvoorstellen en beoordelingen

Ingediende projectvoorstellen

1. Negenenzeventig ingediende projectvoorstellen is een mooie oogst. In die zin is de oproep geslaagd. Verheugend is dat, naast partijen als Flevolandschap, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de oproep een fors aantal individuele bewoners en ondernemers (agrariërs) in de pen heeft doen klimmen. Het ontbreekt (vrijwel) aan voorstellen afkomstig van ondernemers, anders dan agrariërs. De wens uit het Plan van Aanpak voor allianties met marktpartijen zal daardoor niet zonder meer worden vervuld.
2. Het is duidelijk dat de voorstellen van individuele burgers en ondernemers doorgaans minder uitgewerkt zijn dan de voorstellen van partijen als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Flevolandschap, Natuur en Milieu. Eerst genoemden hebben niet de ervaring en institutionele ondersteuning die de professionele partijen wel hebben en zouden snel op achterstand kunnen komen als daar geen rekening mee wordt gehouden.
3. Een fors deel van de voorstellen zien eruit als gebruikelijke inrichtingsvoorstellen voor natuur en landschap met recreatieve voorzieningen als wandel- en fietspaden. Dat aanbod is overal en altijd eindeloos uit te breiden. Is dat niet meer van hetzelfde? Waar ligt onder deze aanbiedingen een (koop)krachtige vraag?
4. Hoewel ze buiten de doelstellingen van het programma vallen, verdienen de voorstellen die werk willen maken van natuur/landschap en agrarisch ondernemerschap ontvankelijke aandacht. Mogelijk ligt hier een kern van vernieuwing die verder uitgebouwd kan worden. Was immers niet vernieuwende landbouw de bestaansrede van Flevoland?
5. Verrassende voorstellen, bijvoorbeeld door bijzondere combinaties van sectoren (agrarische innovatie, zorg, toeristische producten en diensten, wildernisnatuur) en/of door bijzondere combinaties van partijen zijn schaars, zo niet afwezig. Het is mogelijk dat die combinaties op voorhand niet zo gemakkelijk te maken zijn en van de provincie een sturend vervolg vraagt op de oproep om ideeën in te brengen.
6. In een aantal gebieden zijn clusters van projectvoorstellen te benoemen. Daar ligt een aangrijpingspunt om projecten tot programma's op te werken. Dat zal niet vanzelf gaan in een concurrentie op projectniveau.

7. Flevoland is uit het water geboren en toch speelt het omringende water nauwelijks een rol van betekenis bij de projectvoorstellen. De projectvoorstellen zijn eerder van het water gekeerd dan het water toegewijd. Momenteel lopen er diverse initiatieven om meer bezoekers naar de Veluwerandmeren te trekken. Toerisme en recreatie zijn niet onbelangrijke verdienmotoren. Los van wandel- en fietspaden zijn toerisme&recreatie en natuur&landschap blijkbaar nog steeds verschillende werelden die niet uit zichzelf bij elkaar komen.

Beoordelingen

1. De concept-beoordelingen laten zien dat de projectvoorstellen nauwgezet en met toewijding zijn gelezen, beoordeeld en becommentarieerd. Daar waar onduidelijkheid was, is navraag gedaan. Zo te lezen hebben meerdere personen elk projectvoorstel beoordeeld. Deze zorgvuldigheid is te prijzen.

2. Je zou zeggen dat er drie soorten conclusies te trekken zijn: (1) Past binnen de doelstellingen, door naar de volgende ronde, (2) Past niet binnen de doelstellingen, maar alleszins de moeite waard om niet uit het oog te verliezen en (3) Past niet binnen de doelstellingen, bevat ook te weinig aansprekende aspecten om verder aandacht aan te geven, afsluiten. Mogelijk moet er nog een tussenronde worden ingebouwd om projectvoorstellen die misschien wel/misschien niet binnen de doelstellingen passen (zo'n 18 projectvoorstellen) in een gesprek nader te beoordelen.

Uit de concept-beoordelingen zijn tenminste negen verschillende formuleringen van de hoofdconclusie te herleiden. Voor de navolgbaarheid is het aan te bevelen de hoofdconclusie te uniformeren en passend te maken met de bovengenoemde soorten conclusies.

3. De hoofdconclusies geven geen eenduidigheid over de rol van de indieners en die van de provincie. Bij sommige projectvoorstellen wordt geconcludeerd dat het voorstel past binnen de doelstellingen en verder uitgewerkt verdiend te worden. Bij andere voorstellen staat dat deze ook binnen de doelstellingen passen, maar dat de uitwerking kan plaatsvinden als de indieners dat willen. Bij projecten die niet binnen de doelstellingen passen, maar wel interessant zijn wordt opgemerkt dat de indieners aan zet zijn.

De vraag is hoe zich dat alles verhoudt tot de invulling van de provinciale rol van initiator, stimulator en toetsers, zoals aangegeven op pagina 5 van het Plan van Aanpak. De concept-beoordelingen benadrukken de toetsende rol en laat de invulling van andere twee rollen (nog) ongewis.

Aanbevelingen

Uit bovenstaande beschouwing en reflecties met de sturingsprincipes van gebiedsontwikkeling als mindset komen de volgende aanbevelingen naar boven. Het zijn te zien als verrijkingen en verdiepingen van de Meetlat, in te zetten voor de volgende stappen:

1. Kies expliciet voor variëteit. Veerkracht, en dat geldt voor mens, natuur, landschap, maatschappij, komt voort uit variëteit. De meervoudige kijkrichtingen van het PBL illustreren dat. Het Programma Nieuwe Natuur in Flevoland zal ongetwijfeld natuurprojecten omvatten voortkomend uit een vertrouwde traditie. En dat is prima, het heeft veel goeds gebracht. Het Programma heeft in zich de opportuniteit om het oude en vertrouwde los te laten (is dus niet hetzelfde als in de steek laten) en daarnaast nieuwe wegen (inhoudelijk, relationeel en procedureel) in te slaan met intrigerende cross-overs met andere sectoren. Hoe en wat dat is moeten we opnieuw

gaan uitvinden, zoals dat voor vele maatschappelijke sectoren geldt. Laat Flevoland haar oude pioniercultuur nieuw leven inblazen.

2. Daag indieners uit tot Flevolandse topkwaliteit. We hebben veel van waarde in Flevoland om trots op te zijn. Dit programma biedt de mogelijkheid om naast het vanzelfsprekende en het noodzakelijke ook bijzondere en authentieke Flevolandse gebieden en plekken van waarde daaraan toe te voegen. Plekken van waarde krijgen gestalte te midden van stromen. Stromen van mensen, goederen, van geld, van water, van ideeën, van energie³. Daag partijen daartoe uit, zo nodig in concurrerende aanbiedingen (het schaatsen in Sotsji laat zien wat creatieve concurrentie kan voortbrengen) om hun projecten deel uit te laten maken van grotere Flevolandse gehelen.

3. Maak zelf werk van alliantievorming en programmasturing. De wens dat partijen (publiek, privaat en particulier) productieve allianties vormen, dat mentaal eigenschap wordt geïnstalleerd en een beweging van zelforganisatie wordt vergroot gaat niet vanzelf in vervulling. Ze komt ook zelden spontaan tot stand door groepen mensen bij elkaar te brengen. De Provincie Flevoland realiseert zich dat toetsen van voorstellen en faciliteren van dergelijke bijeenkomsten alleen onvoldoende is. Terecht dicht ze zichzelf ook een initiërende en stimulerende rol toe.

Maak die rollen van het middenbestuur belangrijk in het aanjagen en (laten) organiseren van gerichte en goed voorbereide alliantiegesprekken met mensen die werkelijk iets tot stand willen brengen. Laat indieners die hun goede ideeën willen realiseren niet aan hun lot over of in het krachtenveld van grote spelers onbewust verdwijnen. Betrek ook de indieners van goede projectvoorstellen voor agrarisch natuurbeheer erbij, ook al passen hun voorstellen niet binnen de doelstelling; zet je in voor beleids-cross-overs. Hier ligt een sleutel om te komen tot maatschappelijke meerwaarde, collectief mentaal eigenaarschap in het opwerken van losse projecten tot ketens en krachtige programma's.

---

³ Castells, Manuel (200), *The Rise of the Network Society*, Second Edition. Blackwell Publishing.

D. Reflectie van het waterschap Zuiderzeeland

Algemene aandachtspunten van waterschap Zuiderzeeland bij natuurontwikkeling in Flevoland:

Door natuurontwikkelingsgebieden vooral op bodemdalingsgebieden te projecteren wordt een breder maatschappelijk probleem opgelost (verslechterende landbouwkundige condities) en wordt de hieraan gerelateerde wateropgave opgelost.

Juiste natuur op de juiste plaats: Beoogde natuurdoelen moeten zo goed mogelijk aansluiten bij de hydrologische uitgangssituatie. Er moet na ontwikkeling nog steeds sprake zijn van een robuust systeem. Hiermee wordt voorkomen dat achteraf maatregelen nodig zijn om natuurdoelen te realiseren. Indien natuurdoelen niet of onvoldoende gebaseerd zijn op de hydrologische uitgangssituatie, zullen watersysteemaanpassingen nodig zijn om de natuurdoelen binnen bereik te brengen (denk bijvoorbeeld aan natte natuur op plaatsen met diepe ontwatering, waardoor peilopzet of wateraanvoer nodig is) vanuit het perspectief van het waterschap zijn deze aanpassingen ongewenst. Overige argumenten daarbij zijn het tegengaan van versnippering van het systeem en het voorkomen van uitstraling naar omliggende gebieden en kosten.

Aandachtspunt voor realiseren van natte natuurgebieden is dat door deze functie de bodemdaling minder wordt dan die van de omliggende percelen. Dit veroorzaakt op termijn het probleem van omkering van het landschap, waarbij het natuurgebied hoger komt te liggen dan de omgeving (zie Oostvaardersplassen). De vraag ontstaat dan of het nu én in de toekomst mogelijk is om het gebied nat te houden. Het is wenselijker om het huidige peil te blijven handhaven en via natuurlijk proces van bodemdaling geleidelijk te laten vernatten.

Rol waterschap

Waterschap heeft als beheerder van het watersysteem de inspanningsverplichting om middels het waterbeheer de functies die zijn toegekend aan het watersysteem (water, waterbodems en oevers) te helpen realiseren (faciliteren). Het waterschap is passief beheerder in zijn gehele beheergebied (dus ook in natuurgebieden) en actief beheerder van het watersysteem (waterlichamen en kunstwerken). Het waterschap is geen beheerder van natuurterreinen.

E. Reflectie Het Flevo-landschap

Dank voor toezending van alle bundels en de conceptbeoordelingen. Het programma heeft alles bij elkaar een flinke oogst opgeleverd.

De beoordelingen doornemend zie ik dat jullie consistent hebben getoetst. En dat een zwaarwegend criterium daarbij is geweest of het project daadwerkelijk nieuw areaal (ingerichte) natuur oplevert. Deze lijn trekken jullie ook door naar de projecten in het agrarisch gebied. Bij deze projecten zal het inderdaad een puzzel worden waar kavels ook werkelijk de bestemming natuur krijgen en welke kavels ondersteunend kunnen zijn via andere financieringsstromen zoals GLB. Uitdagend maar wel kansrijk. We hopen met onze projecten hier een rol in te kunnen spelen.

Het grote gewicht dat wordt toegekend aan realisatie van oppervlakte natuur, maakt dat projecten met een sterk recreatief accent maar weinig aan bod komen. Een deel van de locatie-onafhankelijke projecten zal ergens kunnen worden opgepakt, maar dat geldt niet voor alle. Zal van jullie een goede uitleg aan indieners vragen, maar komt wel consistent over.

Natuurcompensatie wordt meermalen als financieringsmogelijkheid genoemd. In de bestuurlijke afspraken Knoopontwarring OVW zijn afspraken gemaakt over de inzet van de natuurcompensatiemiddelen gekoppeld aan OVW. Zijn er nog andere compensatiemiddelen die de provincie in het programma kan inzetten?

Ik krijg de indruk dat jullie projecten met een weidevogelstelling afraden, omdat weidevogels geen internationale doelstelling voor Flevoland zouden vormen. Is dat werkelijk zo? Natte graslanden met de daarbij behorende avifauna (deels dus weidevogels) maken een wezenlijk deel uit van deltanatuur. Ook al liggen er in Flevoland harde dijken en liggen de natte graslanden in ons geval binnendijks, ze vervullen wel die rol in het ecosysteem.

Bij de twee projecten die voor Schokland zijn ingediend, ondersteunen wij het geven van prioriteit aan het project voor zuidelijk Schokland boven het project aan de Oud-Emmeloorderweg. Aan de zuidkant is meer te winnen.

Verder heeft jullie beoordeling en al eerder de bundel ons ook geïnspireerd om de projecten die niet door ons of door onze partners zijn ingediend met een frisse blik te bekijken. We zien kansen. Er is een aantal projecten waar wij graag een nadere verkenning tot samenwerking willen doen. Ik noem er een aantal, op dit moment heb ik overigens nog niet een volledig overzicht. Daar kan de markt bij helpen.

We zien met name kansen in en rond ons project Noorderwold:

- Met de ANV Akkerwaard (ZFL8) zijn wij reeds in gesprek om te komen tot samenwerking rond Noorderwold en Greppelveld. In onze visie wordt Noorderwold een organische overgang tussen stad, nieuwe natuur, biologische en reguliere landbouw. Daarbij passen zowel “harde” natuurhectares als meer agrarische vormen van natuurbeheer. In dit gesprek wordt ook T.Saat (ZFL3) betrokken.
- Bezien kan worden of het project van A. van der Knijff (ZFL10) voor kiekendieffoeragegebied bij Noorderwold te betrekken is.

- Wij zien goede kansen om ons project Grote Trap samen te voegen met het project Grote Trap van N. Dijkshoorn (ZFL6). In onze beleving is zelfs een koppeling met Noorderwold (en aan de andere zijde uiteraard Horsterwold) mogelijk.
- Met de gemeente Almere willen wij doorpraten over het project Eemvallei (ZFL17). Als de locaties slim gekozen worden, kunnen dit project en Noorderwold elkaar in de toekomst versterken.
- Het project Voedselbos (ZFL25) kunnen we goed accommoderen in Noorderwold als een vorm van agroforestry. Het Luierpark (LO3) kan daar wellicht ook een plek vinden. Wij denken dat dicht bij de stad de beste plek is, omdat het symbool staat voor de jonge stad. Eetbaar doolhof(OFL15) en Speelwildernis (ZFL21) zijn nadere verkenning waard. Ook deze projecten komen waarschijnlijk ook het best tot hun recht nabij de grote stad.

We zien ook kansen in relatie tot Natuurpark Lelystad.

- We hebben al langere tijd een vorm van samenwerking met OMALA. Het project van OMALA (OFL20) vinden wij interessant. We gaan hierover binnenkort rond de tafel. Hier zou het project Eetbaar doolhof (OFL15) overigens ook kunnen landen.

Reflectie Staatsbosbeheer

De projecten

Het is goed om te zien dat natuur in Flevoland leeft en er zoveel project ideeën zijn ingediend.

Veel ideeën zouden onze voorstellen kunnen versterken en in de uitwerking meegenomen kunnen worden. Het kan dan gaan over een samenwerking, het meenemen van gedachtengoed of concreet over grond die beschikbaar kan komen voor realisatie.

Beoordeling door provincie

Staatsbosbeheer kan zich goed vinden in de concept beoordelingen van de provincie. Voor sommige voorstellen is nog wel nadere verkenning nodig om te kunnen beslissen of het binnen het programma past, met name als het gaat om een aantal voorstellen die erg dicht tegen agrarisch natuurbeheer aanliggen.

Vervolg

De eerste zeef laat erg veel projecten door terwijl duidelijk is dat het nog steeds te veel projectideeën zijn voor het beschikbare budget en areaal. Verdere planuitwerking kost veel tijd en geld, middelen waar we in deze tijd zuinig op moeten zijn.

Staatsbosbeheer vraagt de provincie hier een constructieve oplossing voor te kiezen. Het zou bijvoorbeeld kunnen helpen een aantal projectgebieden te onderscheiden waar binnen randvoorwaarden (hectares en euro's) een uitwerking gemaakt kan worden.

Mogelijke clusters van projecten in gebieden:

- De Oostrand Dronten
- Schokland en omgeving
- Almere
- ....

Het is positief om te merken dat er veel agrariërs zijn die initiatief willen nemen om te werken aan natuur en recreatie. Dat biedt kansen om de in Flevoland van nature harde overgangen tussen landbouw en natuur te verzachten waardoor een aantrekkelijk landschap kan ontstaan met hogere natuurwaarden.